

VƏLİYEVA FİDAN FƏXRƏDDİN QIZI

Bak Slavyan Universiteti

Süleyman Rüstəm küç. 33

Email: fidan.veliyeva87@mail.ru

ZİYA GÖKALPDA TÜRKCÜLÜK İDEYASI

Xülasə

Ziya Gökalpın düşüncə dünyası türkcülük üzərində qurulub. “Türkcülük, İslamlaşmaq, Müasirlik” əsərində ideyalara sadıq görünən Gökalp, Cümhuriyyət dövründə də “Türkcülük prinsipləri”nə sadıq qalır, türk millətindən bəhs edir. Türk millətinin mövcudluğunu təmin etmək üçün nələr edilə biləcəyini ortaya qoymaq üçün yazmışdır. Türkcülük prinsipləri dəyişən şərtlərin nəticəsidir. Vəziyyətlərə mütləq ideyalar daxildir. Mühəribə bitdi və imperiya dağıldı. Bu şərtlər Gökalpın fikirlərini yeni şərtlərə uyğunlaşdırmaq səyinə səbəb oldu. Millətçiliyin sürətlə yayılmasına qarşı müqavimətin əbəs olduğunu düşünən Ziya Gökalp, türkləşmə hərəkətini Osmanlı dövlətinin xilas yolu kimi görürdü. Onun fikrincə, bütün Qərb dövlətləri millətçi quruluşa sahib olduqları üçün bu qədər inkişaf edə biliblər. Müasirləşməni qarşısına məqsəd qoyan Osmanlı İmperiyası da millətçi bir quruluşa sahib olmalıdır. Osmanlı İmperatorluğunun iqtisadi və hərbi cəhətdən düşdüyü vəziyyəti millətçi quruluşun olmaması ilə əlaqələndirir və xilasın millətçilikdə olduğunu bildirirdi. Gökalpa görə türkcülük ideyasını ilk aşılayanlar ilk türkcülər hesab olunur. Osmanlı paşaları, avropalıların başçılıq etdiyi şərqşünaslar Osmanlı imperiyasındakı türkcülərdir. Gökalp millilik ideyasını müdafiə edərək Osmanlı İmperatorluğunun varlığını təmin etdi. O, qala biləcəyini iddia edir. Milliyyət düşüncəsi olmayan insanlar egoist, şəxsi mənafeyi düşünən, ümitsiz və qorxaqdırlar. Ona görə də qurtuluşun və bütün inkişafın əsas səbəbi millətçilik ideyasıdır.

Açar sözlər: türkcülük, Ziya Gökalp, türk milləti, turançılıq, Əli bəy Hüseynzadə, şərq, qərb

Ключевые слова: тюркизм, Зия Гёкалп, турецкая нация, туранизм, Али-бей Гусейнзаде, восток, запад

Keywords: turkism, Ziya Gökalp, Turkish nation, Turanism, Ali Bey Huseynzade, east, west

Türk millətçiliyinin atası Ziya Gökalp türk millətçiliyinin banisidir. O, türk millətçiliyi prinsiplərini formalaşdırmışdır. Onun ideologiyası lazımı anda ortaya çıxmış və müqavimətlə qarşılaşmışdı. Ziya Gökalpın türkcülük, türk millətçiliyi ideoloji fikirləri imperatorluq xarabalıqlarından milli şüuryaratmağa çalışan türk ziyalılarını yuxudan oyatdı və bir araya gətirdi. Gökalp milli tarixdə, ədəbiyyatda və dildə türk milli kimliyinin müəllifidir. Onun yaradıcılında türklərin mədəniyyəti və türk xalqı milli şüur ətrafında birləşmənin əsas mənbələri kimi götürülürdü. Ziya Gökalpın fikrincə, mədəniyyətin üç ən mühüm elementi var: dil, din və tarix. Buna

əsaslanaraq millət anlayışını eyni dildə danışan, eyni dinə inanan, ortaq keçmiş olan bir xalq olaraq qiymətləndirmişdir. Onun sözlərinə görə, bir ölkədə müxtəlif tayfalardan olan insanlar ortaq mədəniyyətə malikdirlər. Ətrafında birləşib millət yarada bilirlər.

Gökalp hesab edirdi ki, onu millətçilik motivasiya edir. Türk millətinin sağ qalması üçün lazım olan yol millətçilikdir. Əks halda türk milləti tarixdən silinməli olacaq. Türk millətçiliyinin ideoloqu sayılan Gökalp fikirləri ilə Türkiyə Cümhuriyyətini ruhlandırır, hətta türk sözünü gündəmə gətirib, yaranmasında aparıcı rol oynamışdır. Gökalpın türkçülük anlayışında türk millətidir. Millətlərdən üstünlüyü yoxdur. Gökalpın fikrincə, bütün irqlər bərabər, bütün millətlər bərabərdir. Milli həmrəylik güclənəndən sonra milli mədəniyyət yüksəldilməlidir.

İlk öncə türk sözündən nə başa düşülməlidir? Ziya Gökalpın fikrincə, türk kimdir? Bu sualların cavabını tapmadan türkçülüğü anlamaq mümkün olmayacaq. Gökalpın fikrincə, bəziləri üçün soyundan yeddi arxa dönəni, ata-babaları türk olanlar türkdür. Ancaq müstəqillik illərinə nəzər saldıqda ərəb ideali üçün Alban ideali üçün çalışan türklər var idi. “Turqut Rəisin nəvələri Tunisdə, Tripolidə Karamanlı ailəsi ərəbçilik üçün çalışırdı. Baxmayaraq yeddi əcdadı da türkdür. Biz onlara necə türk deyə bilərik? Bu fərdlər başqa millətlərin xeyri üçün çalışır və assimilyasiya edirdilər. Onların heç birini türk kimi qəbul edə bilmərik. Ona görə də türk olmaq üçün sadəcə türk qanını daşımaq, türk irqindən olmaq kifayət deyil. Türk olmaq üçün ilk növbədə türk mədəniyyəti ilə yetişmək lazımdır. Türk idealını görmək, çalışmaq lazımdır. Bu şərtləri yerinə yetirməyənlər, qanı və irqi türk olsa belə, onlara türk də demək olmaz. Türkçülük ideologiyasına xidmət edən başqa irqə və irqə mənsub şəxslər də əgər türk ideali üçün çalışırlarsa, onları da türk kimi qəbul etmək lazımdır.”(1, s. 28)

Gökalpın fikrincə, dili ilə “türkəm” deyən və səmimiyyətlə bu düşüncəni ürəyində saxlayan, daşıyan hər bir şəxs türkdür. Bu xüsusiyyətlərə malik olan şəxslərin türklüyünə əsla şübhə etmək olmaz. Türk olmaq üçün türk olmaq kifayət deyil. “Türk kimi eşitmək, türk kimi hiss etmək, türk kimi iradəyə sahib olmaq və türk kimi çalışmaq lazımdır.”(5, s. 16)

Gökalp şeirlərində ümumiyyətlə türklükdən, türk olmaqdan qürur duymaqdan bəhs edir. “Allah türkü böyük yaratdı. O, türk soyundan gəlir, türk titulu hər ünvandan gəlir. Türk milləti bölünməz bir bütövdür. Biri millət naminə ölür.”(6, s. 29) Gökalpın sözlərinə görə cəmiyyətin üç ideali var. Bunlardan üçüncüsü millətdir. Milləti təşkil edən kişi və qadındır. Milli sivilizasiyanın beşiyi millətdir və bu sivilizasiyanı millətdən öyrənmək lazımdır. Düzgün sənət, düzgün din, düzgün əxlaq xalq arasındadır. Buradan biz bunu başa düşürük. Gökalp bu fikirdədir ki, insanların milli mənavi dəyərləri millətdən öyrənilməlidir. “Millət sevgisini millətçiliklə uzlaşdırır. Qərbdən Şərqə - gələcək dəyişikliklərə uyğunlaşmaq əvəzinə, onları özümüzlə uyğunlaşdırmalıyıq”(7, s.42).

Gökalp Şərqi sivilizasiyası ilə Qərb sivilizasiyasının uzlaşa bilməyəcəyini düşünür. Çünki iki sivilizasiya arasında ziddiyyət var. İnsan iki dinə mənsub ola bilmədiyi kimi, xalq da iki sivilizasiyaya mənsub ola bilməz. Bu səbəbdən türklər ya

tamamilə Şərq sivilizasiyası daxilində qalmalı, ya da Qərb sivilizasiyasına tam qovuşmalıdırlar. “Gökalp sivilizasiya anlayışı daxilindəki elementləri ehtiva edir. Gökalp bunu texnoloji təcrübələrin cəmi olaraq xarakterizə edirdi. Həmçinin Gökalp bunun millətlər arasında ortaqlığı olması lazım olduğunu söyləmişdi. Bu iki tələb olunan element çərçivəsində müraciət ediləcək yerin Avropa olduğu bildirirdi. Çünki Gökalpın fikrincə, cari əsrin sivilizasiyası Avropa sivilizasiyasıdır. Buna görə də Gökalp sosial həyatın bütün ölçülərində qərbləşmədən danışırırdı(10, s.36).

Ziya Gökalp “İnsanların yalnızı gerçəklərindən uzaq, gerçəkdən daha doğru olan xəyallar, nağıllar, rüyalar içində” yaşadı. Fəlakətə din gözüylə baxdı, fəlakət səadət oldu. Buluda şair gözüylə baxdı; bulud qanadlı mələk oldu. Zəifə əxlaq gözüylə baxdı, zəif güclü oldu. Məğluba fəlsəfə gözüylə baxdı, məğlub qalib oldu(2, s.74).

Fuad Köprülüyə görə, “Ziyanın sosiolojisini, tamamilə əməli və tətbiqi mahiyyətdə, milli və ictimai fəlsəfə adlandırmaq ən doğru görüşdür. İştə onun ən böyük qiyməti də burada, ictimai həyatımız üzərində yalnız fikrin deyil, fəlakət də müəssir bir milli rəhbər oluşundadır. Türkiyə Cümhuriyyəti Qurtuluş zəfərini təqib edən üç-dörd il içində onun başlıca fikirlərini sürətlə tətbiq etməklə bunun ən böyük dəlilini vermişdir...Qüvvətli bir hafizəyə, Şərq və Qərbə aid geniş və sağlam bilgilərə, çox ətraflı sosioloji məlumatlara sahib olan Ziya Gökalp, hər şeyin üstündə böyük bir sistemçilik qabiliyyətinə malikdi”(8, s.17).

Köprülü Ziya Gökalpın sistemçilik qabiliyyətini vurğulamaqda haqlıydı. Çünki Gökalp “Turan” şeirindən başlayaraq, “Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək”, “Türkçülüynün əsasları” əsərlərinə qədər bütün yaradıcılığı boyu Əli bəy Hüseynzadənin irəli sürdüyü ideyaları sistemləşdirməklə məşğul olub. Şərh dediyi bəlkə də, əslində, elə bu idi. Ziya Gökalp “Turan” şeirini Əli bəy Hüseynzadənin 1911-ci ildə Selanikdə etdiyi çıxışlarından təsirlənərək yazıb və şeir də ilk dəfə elə 1911-ci ildə Selanikdə nəşr olunan “Gənc Kalemlər” dərgisində çap edilib. Və Mehmet Ziya adlanan gənc ittihatçı o zamandan etibarən Gökalp imzasını işlətməyə başlayıb. Məsələ burasındadır ki, Ziya Gökalpın “Turan” şeiri ədəbiyyat və fikir tariximizdə Əli bəy Hüseynzadənin eyniadlı məşhur şeirindən sonra ikinci “Turan”dır. “Turan” şeirini 1911-ci ildə Selanikdə “Gənc Kalemlər” dərgisində dərc edən Ali Canip Yöntəm də “Gökalpa türkçülüynü aşıl原因 adam Hüseynzadə” məqaləsində “Bu şeirdəki ruhu Ziya Gökalp Əli bəydən almışdır” - yazırdı.(8, s.63)

Mehmet Ali Təvfikin 1914-cü ildə İstanbulda nəşr olunmuş “Turanlının dəftəri” kitabında belə bir fraza var: “1911-ci ildə ustadım Hüseynzadə Əli bəy sayqılı bir heyət hüsurunda (o heyətdə Atatürkün də varlığı istisna deyil, çünki Mustafa Kamal da həmin günlərdə Selanikdəydi və “İttihad və Tərəqqi”nin tədbirlərinə, konfranslarına qatılırdı) altı əsrdən bəri gözlənilən sözləri söyləyir. Türklərə tək bir üfüq göstərir, onlardan məyusluğu alıb əvəzində işıqlı ümidlər təlqin edirdi. Məzhəb vəd edərək böyük kütlələri ziyandan qurtaran, barmağı onlara yamyasıl feyzli bir iqlim göstərən mürşidlərin təlqinlərdə bulunduğu yerlər müridləri üçün nə qədər qiymətli isə Hüseynzadənin unudulmaz nitqləri ilə vəcdə gələn Selanik türkləri

nəzərində bu fikirlər o qədər uca və əzizdir. Milli məfkurənin əgər təbir-caizsə doğum şəhadətnaməsi olan və:

“Vətən nə Türkiyədir türklərə, nə Türkünstan,
Vətən böyük, müəbbad bir ölkədir - Turan”

misralarıyla bitən məşhur şeir Selanikdə yazılmışdı”(8, s.94).

Əli bəy Hüseynzadəyə görə, Ziya Gökalp “böyük məfkurəsinə doğru təkamül mərhələlərini müstəqim bir hal üzərində qət etmişdi”(3, s.58). Hüseynzadə isə Gökalpın təbirincə İstanbula gəlişiylə Türkiyədə bir fikir intibahı yaratmış, osmanlıya “türk ittihadı məfkurəsini gətirmişdi”. Türkiyənin “elm və ədibanla tərbiyə görmüş zəki gəncləri fəlsəfəyə, milli və ictimai məfkurəyə biganə idilər. Əli bəyin təlqinləriylə, irşadları ilə az zamanda gənclik sarsılmaz bir istiqamət aldı. Artıq əllərdə fəlsəfə və ictimaiyyət kitabları, feminizmə dair əsərlər... görülməyə başlamışdı. Artıq türklərin yalnız Türkiyəyə münbəsir olmadığını, Rusiyada, İranda, Çində yaşayan türklərin əlli-altmış milyondan fazla olduğunu bilənlər, öyrənənlər az deyildi. Bu fikri intibah tələbələrə ümid vermişdi(3, s.60)”.

Bu fikri intibahın qaynağının, yəni Əli bəy Hüseynzadənin erməni terrorundan yayına bilməsi ümumdünya erməni terror təşkilatının - Nemesisin qurucusu Şaan Natali I Akop Ter Akopyanın da diqqətindən yayınmadı. Şaan Natali 1928-ci ildə Afinada nəşr etdirdiyi “Ankaradan Bakıya türk istiqamətləndirilməsi” kitabında yazırdı ki, “siyasi turançılığın yaradıcısı Salyan doğumlu Əli bəy Hüseynzadənin universitet tələbələri arasında varlığını düşünməli olsaq, qəti şəkildə onun səylərinin heç də boş çıxması qənaətinə gəlməliyik. Hüseynzadə sonralar özünün türkçülük görüşlərini həyata keçirəcək intellektual nəslə yığurub şəkilləndirdi”(4, s.52).

Əli bəy Hüseynzadə belə bir osmanlının yenidən türkləşməsində mürşid missiyasını öhdəsinə götürmüşdü və “onun şairanə turançılığı 1908-dən sonra... digər turançıları, o cümlədən Ziya Gökalpı yaratmışdı”. Ziya Gökalp isə Atatürkü yaratdı, onun fikir atası oldu. “Fikrimin babası Ziya Gökalpdır”(Atatürk).(1, s.73) “Türk mədəniyyət tarixi”nin, “Türk törəsi”nin müəllifi, islamiyyətdən qabaqki türk dininin şamanizmin ilk araşdırıcısı Gökalp çağdaş türk gəncliyinə səslənir: “Gəncliyin ən böyük vəzifəsi dinə doğru getməkdir”(5, s.39). Və əlavə edir: “İslam ümmətindənəm”, - dediyimiz üçün, nəzərimizdə ən müqəddəs kitab Qurani-Kərim, ən müqəddəs insan Hz. Məhəmməd, on müqəddəs məbəd Kəbə, ən müqəddəs din islam olacaqdır”(5, s.40) və bu kontekstdə də Avropada iki mədəniyyətin cəmiyyət və camaat mədəniyyətinin mövcudluğunu xatırladır: Quruluşunda müsəlman-türklərə məxsus Əndəlus mədrəsələrinin də iştirak etdiyi cəmiyyət mədəniyyətinə tərəf yönəlmənin vacibliyini israrla təlqin edirdi.

Ziya Gökalp türkologiyanın ən dərin qatlarına endi. 48 illik ömründə, türk dövlətinin, türk ailəsinin tarixini yazdı. Dildə, estetikada, əxlaqda, hüquqda, dində, iqtisadiyyatda, siyasətdə, fəlsəfədə türkçülüyn nəzəri əsaslarını hazırladı. Milliyyətçilik qovğasına türk dilini ərəb-fars sözlərindən deyil, ərəb-fars tərkiblərindən təmizləmək iddiası ilə başladı. Türk dilinin ərəbcə, farsca tərkiblərdən, ədatlardan təmizlənməsini təfəkkürdə milli düşüncənin qurtuluş yolu kimi göstərdi.

Nəticə

Gökalpın fikrincə, türkçülük türk millətini yüksəltmək deməkdir. Türkçülüyn təbiətini başa düşmək üçün ilk növbədə millət adlı qrupu tanımaq lazımdır. Gökalpın Türkçülük və Turançılıq fəlsəfəsi bir tamdır. İlk baxışda onun bu fəlsəfəsində müəyyən ziddiyyətlər görünə bilər, bütövlükdə biri o birini tamamlamaqdadır. Yəni Gökalp nə qədər “İslamçı Türklük” ya da “Qərbçi Türklük”dən bəhs etsə də, əslində ortaya qoymaq istədiyi əsas ideal Türkçülüyn və Turançılığın özü olmuşdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Akçura Y. Türkçülüyn tarixi. Bakı, Qanun, 2010
2. Akçura Y. Gökalp Ziya bey hakkında hatıra ve mülahızalar. Türk yurdu, Cilt15-1, sayı 164-3, Ondördüncü sene, aralık 1924
3. Ağaoğlu Ə. Ziya Gökalp bey. Türk yurdu, Cilt15-1, sayı164-3, Ondördüncü sene, aralık 1924
4. Əhmədli R. Azərbaycan milli-demokratik dövlətçilik məfkurəsi: türkçülük, müasirlik, islamçılıq. Bakı, «Elm», 2007
5. Gökalp Z. Türkleşmek, islamlaşmak, muasirleşmek. İstanbul, Akvaryum, 2005.
6. Gökalp Z. Türkçülüyn əsasları. Bakı: Maarif, 1991
7. Gökalp Z. Türk medeniyeti tarihi. İstanbul, Bilgeoguz, 2013
8. Güngör E. Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik. İstanbul. Ötüken. 2007
9. Rəsulzadə M. Ə. Panturanizm. Qafqaz sorunu. Bakı, Təknur, 2012
10. Ülken H. Z. Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi. İstanbul. Ülken. 2013

Валиева Фидан Фахреддин

Идея тюркизма в Зии Гёкальпе

Резюме

Мир мысли Зии Гёкальпа основан на тюркизме. Гёкальп, который, кажется, верен идеям своей работы «Тюркизм, исламизация, современность», остается верным «Принципам тюркизма» даже во времена республики и говорит о турецкой нации. Он написал, чтобы показать, что можно сделать, чтобы обеспечить существование турецкой нации. Принципы тюркизма являются результатом меняющихся условий. Ситуации обязательно включают в себя идеи. Война закончилась, и империя распалась. Эти условия побудили Гёкальпа попытаться адаптировать свои идеи к новым условиям.

Зия Гёкальп, который считал сопротивление быстрому распространению национализма бесполезным, видел в движении тюркификации способ спасти Османское государство. По его словам, все западные страны смогли так сильно развиваться, потому что у них есть националистическая структура. Османская империя, стремящаяся к модернизации, также должна иметь националистическую структуру. Он объяснил экономическое и военное положение Османской империи отсутствием националистической структуры и заявил, что спасение лежит в национализме. По мнению Гёкальпа, первыми тюркистами считаются те, кто первым привил идею тюркизма. Османские

паши, востоковеды во главе с европейцами - это турки в Османской империи. Гёкальп отстаивал идею народности и обеспечил существование Османской империи. Он утверждает, что может остаться. Люди без национализма эгоистичны, корыстны, безнадёжны и трусливы. Поэтому главной причиной освобождения и всего развития является идея национализма.

The idea of Turkism in Ziya Gökalp

Valiyeva Fidan Fakhreddin

Summary

Ziya Gökalp's world of thought is based on Turkism. Gökalp, who seems to be loyal to the ideas in his work "Turkism, Islamization, Modernity", remains faithful to the "Principles of Turkism" even during the Republic, and talks about the Turkish nation. He wrote to reveal what can be done to ensure the existence of the Turkish nation. The principles of Turkism are the result of changing conditions. Situations necessarily include ideas. The war ended and the empire collapsed. These conditions led Gökalp to try to adapt his ideas to the new conditions.

Ziya Gökalp, who thought that resistance to the rapid spread of nationalism was futile, saw the Turkification movement as a way to save the Ottoman state. According to him, all Western countries have been able to develop so much because they have a nationalist structure. The Ottoman Empire, which aims for modernization, must also have a nationalist structure. He attributed the economic and military situation of the Ottoman Empire to the lack of a nationalist structure and stated that salvation lies in nationalism. According to Gökalp, those who first instilled the idea of Turkism are considered to be the first Turkists. Ottoman pashas, orientalist led by Europeans are the Turks in the Ottoman Empire. Gökalp defended the idea of nationality and ensured the existence of the Ottoman Empire. He claims he can stay. People without nationalism are selfish, self-interested, hopeless and cowardly. Therefore, the main reason for liberation and all development is the idea of nationalism.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 10.04.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 24.04.2024

**Rəyçi: dos. Fərrur Məmmədova
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**